

valami a verseimből. És milyen költői: „A szénbe nézek és magára gondolk” – így Jancsi.

Némileg megdöbbsentem. Úgy véltem, a lap félreérthetetlen. Azt vártam, hogy majd jót hathatózunk rajta a Jancsival. Dőre feltevés volt. Nem vettem számításba a költő lelkét.

A költő lelke nagy. Mindent betöltő... Betölti az univerzumot és Tokod-Altárót, minden hat rá és viszont: hat mindenkire. Nincs sem égben, sem földön, sem föld alatt olyan személy, akinek elragadtatása ne volna természetes számára. Mit neki a valószínűtlenség? És mentől jobban tapossák, veszik semmibe az irodalomban, annál inkább hisz. Mindennek, mindenkinek. Az a meglepő, hogy olykor még igaza is van.

Jancsi hitt a képeslapban. Elkerülte a figyelmét, hogy napok óta a bányakirándulásról mesélünk, valamint az is, hogy éppen az ötvenes években járunk, és sehol meg nem jelenő verseit a barnakislánynak nehéz volna ismernie, egyéb körülményekről, például a stílusáról nem is szólván. Nem tehettem mást, nevettem egyet egyedül (nem elég vidáman), s elmagyaráztam neki a históriát. Sanyarú feladat: egy viccet elmagyarázni. Valahogy nem mulatott rajta.

Azóta még kevésbé szeretek beugratni valakit.

(A költő hagyatékából.)

IOWA, 1979

Amerikai napló

Részletek

Szeptember 30.

Kirándulás a Bourjailey-farmra. Csakugyan farm, birkák, tehenek, de lovak nincsenek, sajna. Birkát sütnék nekünk a szabadban, nyílt tűzön forog a hatalmas nyárs. Kedves, régimódi házacská, nincs úgy kikenve-kifenne, mint az itteni villák-lakások. Azt mondják, régen iskola volt, pici kis iskolaház, a farmgyerekek jártak bele. Aztán megvették Bourjaileyék; helyi író, egyetemi tanár a férfi. Eszünk birkahúst, meg amit ki-ki hozott. Thea csinált krumplisalátát, én mindössze kenyérrrel és szőlővel szálltam be a piknikbe. Ezzel is előljártam, mert a többiek semmit sem hoztak, vagy alig. Gyönyörű idő. Az indián nyár utolsó pillanata. Körül dimbek-dombok, erdők, három kicsi tó, az egyik már halott, csupa hinár, de gyönyörű. Csodálatos napfény, azzal a bizonyos lilás árnyalattal, ami mégis az őszet jelenti. Minden zöld még, friss, üde. A fűben valódi bárányganéj, a házban, a teraszon, a ház körül a Writing Program teljes létszáma, nagy hacacaré. Beszélgetek az olasszal, Aldo Rosselivel franciául. Európai entellektüelnek látszik. Ismeri Albinit, Gianni Totiékat.

Bent szól a rádió, a teraszon gyerekek és felnőttek ropják a táncot. Búbajosak a kölykök, egy fekete kislány nyilvánvalóan tánkra született, egy fehér kislánnyal járja.

(„Négyéves vagyok, tudok tizig számolni, és két nyelven beszélek.”) Egyetlen fehér kislány nem táncol, odamegyek hozzá, táncba viszem; párja is akad, egy valamicskével bátrabb, ugyancsak szőke kislány. Ők az ügyetlen táncospár. Nem tudom, melyik bábajosabb: az ügyes pár vagy az ügyetlen pár. A kutya velük táncol, elszedi a műanyag diszkosz, mert ő is nyilván játszani akar. A férfiak röplabdáznak, diszkoszot vetnek, én főleg egy néger babával foglalkozom. Ez még nem beszél, egyszerűen csodálatos. Milyen kövér az a kis karja, és milyen fekete. Egészen természetesen fogadja, hogy pásztorolom. Visongva elszalad, eltotyog tőlem a kutya felé, a labda felé, aztán visongva visszatotyog, ha a kutya túl közel jön. Mondtuk Husszeinek, hogy mi Londonban fedeztük fel: milyen gyönyörűek a színes gyerekek. Husszeim csak röhögött. – Mi meg a fehér gyerekekért vagyunk oda, mondta.

(Ezek olyan egyetemi gyerekek. Profok, egyetemi személyzet ifjabb nemzedéke. Itt Iowa Cityben főleg az egyetem a központ, legalábbis az író-ösztöndijasok központja.)

Hazafelé jövet egy pillanatra átéltem, hogy Amerikában vagyok. A táj nagyon hasonlít az Alföldre, valamivel dombosabb, erdősebb. De az a sok, hatalmas kukoricaföld, azok a távoli tanyaházak akár Kiskunfélegyháza körül is lehetnének. A házak formája viszont más. Hirtelen beúszik az autó ablakán egy kis domb, rajta egyemeletes, sötétvörös ház. Mellette egy szál fa. Körülötte semmi. Mármint a földek csak, végtelenül. Magányos, sötétvörös faház a prérin. Egy másodpercnyi XIX. század, egy másodpercnyi préri. Ez valóban préridék volt, May Károly-féle indiánok járták, köztük a nagyfőnök: Sólomszem. Azt a vörös faházat Sólomszem is láthatta volna.

*

Október 3.

Láttuk a pápát színes tévén. Ez a harmadik pápa, akit látok. Az elsőt tizennégy évesen láttam Rómában (XI. Pius?), a másodikat 1948-ban ugyancsak Rómában (XII. Pius, Pacelli), a harmadikat itt Iowában, bár csak képernyőn. Igaz, ha odamentünk volna Des Moines-ba, ahogy megfordult a fejünkben, hiszen amerikai viszonylatban közel van, a századát sem láttam volna annak, amit a tévében láttam. A szabad ég alatt, nagy szélben, de napsütésben, pápai mise. A főpapok körülötte sárga ornátusban, ő maga hófehérben. Ennek biztos megvan az egyházi jelentése (meg kéne tudni). Még a virágok is sárgák voltak, amiket az emelvény köré ültettek. Zöld helikopteren érkezett a Holy Father, zöld mezőre szállt le, a milliomm ember, főleg iowai farmerek, nagy-nagy zöld réteken, enyhe domboldalakon, ligetek között hullámszik. Háttérben a St. Patrick-székesegyház vörös tömbje, két kerek tornya, mint két nagy silótorony, amilyen itt a farmerházak mellett szokott állni. A lengyel pápa angolul misézett, nagy teljesítmény ez tőle, rossz kiejtéssel, szép hanggal. (Ez megnyugtató, hogy egy pápának rossz az angol kiejtése, meg is értem, amit mondott.) Nagyon rokonszenves jelenség, erőteljes, de tiszta ősz. A földművelés és a biblia – ez volt az alaphangja. Felelősnek nevezte a farmereket – akik nemcsak egész Amerikát, hanem a fél világot innen látják el étellemmel, Iowából – az éhezőkért. Úgy látszik, ez itt a pápának egyik főtextusa: a szociális kérdés, a harmadik világ. Közben amerikai furcsaságok: mások is fölállnak emelvényekre, és egy-egy mondatot mondanak a fiatalokról, az öregekről, a más kultúrákról, amelyek felé nyitottnak kell lenni – nők, férfiak, fiatalok, öregek. Gondolom, ezek helybéli hívők. Biztosra veszem, hogy ennek az óriási embertömegnek a nagy része protestáns, hiszen ez itt a túlnyomó többség. A pápát állandóan megtapsolják,

de hát azt az olaszok is megteszik; nagy feliratos táblák: „Welcome, John Paul II.”; „Holy Father we love you.” Zászlók lobognak, hozzák a kenyeret, a bort, a kukoricát, almát, gyümölcsöt. Gyönyörűek a felvételek. Főleg az, amikor a tömeget távolról mutatják, teljesen betöltve vele a képernyőt. Hullámzó, tasista kép. Az Úrfelmutatáskor őszintén sajnálom, hogy nem vagyok katolikus. Fölemelte János Pál a nagy kerek osztályát, mint egy kis napot a napfényben, és körbemutatta a négy égtáj felé, Amerika zöld mezőin.

Nemrég irtam bele ebbe a naplóba, hogy érdekelné Amerika vallási élete. Akkor még nem tudtam, hogy jön a pápa. S mintegy válaszul érdeklődésemre, megjelenik a pápa, a történelemben először, Amerika földjén. Különös pillanat. Nem is a politikai vetülete érdekel, bár van bőven ilyen vonatkozása, hanem a fantasztikuma. Róma és a római pápa – tökéletesen más dimenziója ez a művelődéstörténetnek, mint az Egyesült Államok. Mit szólt volna ehhez Szent Péter? VII. Gergely? Egy Borgia-pápa? X. Leó? Szilveszter? (A magyar korona küldője.) Egy nem is sejtett új földrészen áll a fehér ruhás lengyel pápa.

Azt beszélnek itt, hogy Moszkvába is el akar menni, az olimpiára. Itt is megáldotta a sportszereket meg gitárokat, amiket fiatalok hoztak elébe! Járt-kelt a tömegben, egy piros sportzakós fiú ügyesen mellétolakodott, és finoman megérintette a palástját. Hogy kik voltak az őrzői, a testőrei, azt onnan lehetett tudni, hogy azok nem a pápára néztek, hanem a tömeget figyelték. Voltak rendőrök, khakiszínű egyenruhában, széles cowboykalappal, leginkább a cserkészekre emlékeztettek. És voltak civilek, ballonkabátosok. – Zenekarok játszottak, énekkarok énekeltek dzsessz jellegű egyházi zenét. Népünnepély, mise, történelem, fantasztikus együtt. Fehér ruhás pápa.

„Peace with you” – mondta. Bár igaza lenne.

*

November 12.

Ma angolóra, Nino*-szeminárium. De megjöttek-e Ninóék? Tegnap még nem voltak itt. Olvasnom kell Weissbourt verseit. (Meg Pault, meg Gigit, meg...) Rémes. Alig értem, és véleményeznem kell. Mint saját verseim fordítását. Mert ezt megkívánják, érthető módon. Csak éppen abszurd az egész. Hiszen még ha kiválóan érteném is, a minőséget akkor sem tudnám megítélni. Ez is nagy téma. Csak anyanyelven lehet versi minőséget érzékelni. Idegen nyelven legfeljebb klasszikusokat, ahol a presztízstértek meg az idő meg a nyelvi egyértelműség (Racine!) megalapozza az ítéletet, a tetszést. Idegen nyelven csak úgy, a régiekre támaszkodva, érzékelhetem a verset, mint az átlagolvasó. A földrajzi távolság időbeli távolságot teremt. Azt az időbeli távolságot teremti meg, amit a közönség érez a mindenkori „modern” költészettel szemben. Néhány évtized ez a távolság. (Ady ma már közkinccs stb.) Idegen nyelven néhány évtizedes verseket egy az egyben tudok érzékelni, de most irt kortársverseket nem. És nem hiszem, hogy bárki képes volna rá. Legfeljebb a hírverést, a presztízstérteket látják bele a versbe a magyarok, akik új költők dicséretével jönnek haza külföldről. De hogy csakugyan tudnák: milyen? Hogy jó-e? Mikor kezünkbe nyomnak egy köteg kéziratot? Természetesen a *Nyugaték* is néhány évtizedes verseket érzékeltek. – Mert ehhez nem elég a nyelvtudás. Ehhez benne kell élni abban az irodalomban. Úgy, ahogy én

* Nino Nikolov bolgár író.

benne élek a magyarban. – Ez persze nem jelenti azt, hogy a presztízszérték, a másodkézből való értesülés, az információ nem fontos. Dehogynem fontos, abból lesz – esetleg, idővel – a valódi élmény. Ha leülekszik az értesülés, ha kibővül, ha átmegegy. – Mindez elsősorban a versre vonatkozik. A próza könnyebb. Ott a szavak önértéke jóval kisebb. A próza sokkal nemzetközibb. A sztori, a jellemek, az aktualitás, ez meg az. Mennyi támpont az értékeléshez. De a vers... az más. Ott egy szinonima dönthet az értékről. Egy ritmussejtem. „Mámor” helyett azt írni, hogy „eksztázis” – ez világnyi különbség. „Virág” helyett azt írni, hogy „növényi”. A versstruktúra, a mondat befeszültség stb. stb. Az igazi verskompetencia anyanyelvi határig tart.

*

November 27.

Santa Anából a Grand Canyonba. Hosszú, unalmas várakozásokkal rövid repülések. Az ember összetöpped, mint télen az alma. Enni nem adnak. Las Vegasban kiszül, hogy a Scenic Airlines tiszemélyes gépén mutatja meg a Grand Canyont, miközben odavisz. Kiesem a cipőmből. Még csak ez kellett. Valaki eltévesztette a dolgot. Nagyon sokan óvtak ettől a bukórepüléses bemutatótól. Fáj a gyomrom. Akar a fene remegő kispépen szakadékokba ereszkedni. Szerencsére a valóság jobb. Nincs baj, sőt pompás. Tündöklő napfény, elképesztő táj. Megérkezés. Egy óra várakozás a buszra. Egyéb rosszul szervezett részletek. Ez, hogy rosszul szerveznek, először fordul elő. Végre a szobánk. Gyönyörű. Talán a legelegánsabb, amiben laktunk. Egyenesen a Canyonra néz, két hatalmas ágy, részben drapp téglafal, részben nemesfa burkolat, állólámpák, bőrdivány. Minden drapp-barna; indián szőttes a falon. Fürdőszoba, persze. Leroignyunk. Estebéd nem túl drága. Ki szólít meg minket? Isaac Orpaz, iowai író társunk. Néhány szó. Főbe vert alvás. A tengerszintről (Csendes-óceán) 2300 méterre jöttünk fel, és húsz fokot csökkent a hőmérséklet.

*

November 28.

Ébredés a Thunderbird Lodge gyönyörű szobájában. Napfény a Canyon fölött; egyenesen belelátunk. Későn kelünk; végre nem kell katonásan lent teremni reggel nyolckor az ebédlőben (Béla). Erős reggeli; a második számú autótúrát választjuk, a nagyobbat. Végig a Canyon mellett, sok megállóval. Az ormok főleg indiai templomokra emlékeztetnek, „a földtan szobrai”. Ez is archetipikus nekem, mint a szikvójaerdő. Elképesztő ez az óriás, negatív hegység. Mert „befele” hegység, az ember egy végtelen fennsíkon halad, amikor egyszerre megnyílik előtte a canyonrendszer (kicsiben ilyen a tordai hasadék. De szép volt! A csókák!) lefelé már vagy ezer méter. Mintha nem is az egy Colorado csinálta-vágta volna ki ezt a tájat, hanem ezer Colorado. Ezer canyon, ezer kanyarulat. Lent – néha – a piszkoszöld, picinykének látszó folyó. Ezt már a repülőgépről alaposan megspektáltuk. Egyébként utólag hallottam, hogy az a Scenic repülőút kétszáz dollár fejenként, és mint föluxust tartják számon a turisták. Erre fizettek be minket útimarsalljaink Washingtonban, nyilván jóságból. És be is vált a jóságuk, mert rém idegesítő, de remek volt az az ingadozó szállingózás szakadék fölött és szakadéokban. Fülhallgatóban ismertették a környéket: You can see now left... és a gép balra dőlt. Aztán átkapcsoltam franciára. A szövegek közt zene. Az egyik zeneszá-

mot még most is hallom – csak tudnám, mi volt! – És visszajön a számba a félelem, ahogy dől a gép, a gyönyörűség, a napfény, a rézszínű vad sziklatájék. Ez a névtelen zene a Grand Canyoné, madeleine-süteményem, Proustból.

Most pedig az autóbustúra. Itt szerencsére nem kell félni. A canyon előlről-hátulról, ezer canyon innen-onnan, „A süllyedő hajó”, „A három várkastély” és egyéb sziklacsoportok. A fennsík, ahol haladunk, ritkás, magas hegyi erdő. Csak fenyő, hosszú tűlevelű furcsa fenyők, lombos fa nagyon ritkán. Följebb itt-ott már csak bokrok. Boróka főleg, de a fenyő közt is sok a fává nőtt boróka. Mintha a fenyőövezet és a bokorövezet határán járnánk. Helyenként arktikus benyomást tesz az egész, valahogy olyan kopár ez a sziklás szálerdő, hófoltokkal. És mégis van valami délies az egészben – talán a sziklák forróvöröse, a nap ereje. Bizony elég délen vagyunk, csak nagyon magas. Ha a fennsík erdejét nézem, Vajnámojnén jut eszembe, a KALEVALA tájai, ha belenézek baloldalt a canyonokba, vérvörös déli sivatagok, ősi indián kultúrák barlanglakásai képződnek meg az emlékezetemben vagy a szememben. Mélyen bent egy zöld folton néhány ház: navajotelep. Különb, félelmetesen és állandóan, teljes sziklai kopárság. Egy szál fű nem nő a canyonok oldalán. – Ha kilépünk a buszból, vág a szél. Végül eljutunk a Watch Towerhez. 1932-ben épült kerek torony, indián torony (védő-lakó) mintájára. Egy csomó eredeti tárgy, kő tűzhelyek, indián freskók mind a négy emeleten (vagy öt?). Részben rekonstrukció, részben múzeum. A felső emeletre már kötélletra. Képtelen kilátás. Most belenézhetünk a Painted Desertbe. Hát ez bizony csalódás. Azt hittem, bele is megyünk a Festett Sivatagba – miért festett? –, mindenki mást mond. Állítólag innen szedték, a tarka kőzetekből, az indiánok a festékeiket. Ez bizony – így – csak egy óriás, kopár térség, bár bokrok itt-ott akadnak, lejt dél felé, a közepén egy Badacsonnyal. Szabályos, koporsó alakú, magános vulkánalakulat. De mi van beljebb? Indiánnyomok? Pueblók? Kaktuszok? – Sajnos nem megyünk tovább. Így is alkonyodik, rövid a novemberi nap. Bár – mint a vezető mondja – kivételesen enyhe november. Aztán jön a hó, betemeti a szállodákat, a menedékházakat, az autóbusz csúszik. Csakugyan: hogy élelmezik ezt a Grand Canyon-village-et? – A torony földszintjén üzlet, indián ékszerek: ezüst türkizzel, malachittal, szőttesek, mint a torontáli. Ezt már ismerem: a kis reptéren, a szállodában, mindenütt ezeket kínálják. Adnak forró kakaót. Egy gyerekkel barátkozom az egyik látcsőnél. Bedobok neki egy dime-ot, de sem ő, sem én nem látunk sokat. Nincs szerencsém ezekkel a távcsövekkel. – A Watch Tower indián tornya mellett a WC ugyanolyan kulturált, meleg vizes, mint bárhol. De turisták ide vagy oda: magányos ez a nagy sziklakövekből épült állandó indián csoda. Vörösén süt a nap, fúj a szél. – Vissza a buszba. Megyünk a finn erdőn át, még néhány szakadéklátképpel, vissza. Balázs fázik a ballonjában, megy a vendéglőbe, én még kilépek: hadd lássam a világhírű „alkonyatot a Canyon fölött”. Látom is. Joggal világhírű. A vörös szín mélyül, vadfekete árnyékok. Kilépek a szakadék szélére, már csak egy borókafa van velem. „Under the juniper-tree” – mondja Eliot. De ez rettenetesen rideg, gyönyörű, abszurd táj. „A hindu templom” tetején még a nap, aztán vége.

A kisvasút! Mert a szálloda túloldalán ott van az elhagyott állomás, a rozsdás, majd hirtelen véget érő sinek. Kisvasút járt ide föl, míg meg nem szüntették. Olyan deficit volt, hogy még az amerikai pénz sem bírta. De micsoda gyönyörűen elhagyott állomás, vörösbarna faházzal! A sinek között bólongató, novemberi kórók. Érdekes, hogy ebben az idegen Amerikában hány olyan természeti tájjal, miegyébbel találkozom, ami nekem ősi fontos, aminek a képét sokszor kitaláltam magamban, sőt meg is irtam.

Az elhagyott állomást például az egyik Ekhnáton-versemben. Ott ködben kelt fel a nap a sínek között, itt szélben, jéghidegben alkonyodik. – Szerencse, hogy szép, új, vörösbarna bőrkabátom úgy-ahogy melegít. Mert meleg bélés nincs benne. Olyat itt nem csinálnak. Vajon miért nem? Vatelinnel nem dolgoznak, mintha nem volna tél. Kivehető műszőrme vagy szövetszál akad, meg óriási, libatollal kitömött pufajkák (nagy divat most) az ifjúságnak, de olyan egyszerű, magától értetődő, vatelines télikabát, az nincs. – Állok a sínek mellett. Szél. Archetipikus emlékezés és bélésipar.

Az étteremben fel kell iratkozni, annyi a turista. Sorban, szám szerint szólítják az embert. De mi azt már tegnap kitapasztaltuk, korán iratkozunk, hamar eszünk. Jót. Rántott marhamájat. Ritkán kínálnak ilyet. Aztán a remek szoba, kényelem, béke. Behúzzuk a függönyt a szakadék felé. A szálloda levélpapírján írok Pankának. (Itt vettem neki ajándékot: valódi navajo ezüst ékszert. Nyakláncot, gyűrűt. Türkiz és ezüst. Ezt persze nem írom meg. Karácsonyi meglepetés.) Külön íróasztalka, három-négy állólámpa. Ég az arcom. Megsütötte a kaliforniai nap, kifújta a Colorado szele.

Es kint körös-körül a sziklasivatag.

*

November 29.

Ma már megyünk haza. Iowába. Vacakolás a csomagokkal, Baláznak fáj a háta, de férfiúi büszkeségből nem engedi, hogy én vigyem. Nincs hotelboy. Ez is furcsa. Érezni, hogy ez azért a „civilizáció egy szélső pontja”. Minden turistaáradat ellenére. Menedékház-hangulat a hallban, ácsolt, barna gerendázat, nagy kandalló. Ez mind nem a Thunderbirdben van, hanem a vele szomszédos szállóban. Itt a porta, a regisztráció, az étterem, a bolt. Mászkalunk a boltban, vásárolunk. Este tizenegyig nyitva van. Eszünk sonkás rántottát, mert ki tudja, mikor eszünk majd, de otthagyjuk. Remek, meleg édes kifliféle, vaj, egyebek. Ma is süt a nap, de felhősebben. Gyönyörű időt fogtunk ki, most kell elmenni. Busz a reptérre. Német, olasz, francia turistacsoportok. Újra a Scenic gép. Visszafelé nem tájékoztatnak, csak a fülhallgatós zene szól – az a dallam. Búcsú a Grand Canyontól. Lent a nagy mesterséges tavak. Olyan feketések. Talán be vannak fagyva? Aztán Las Vegas. Ennél rondább helyre luxusvárost építeni nem lehet. Sivatoságos fennsík, alig van növényzete, körös-körül sivatoságos hegyek. Poros, hideg, siralmas tájék. A városon csak átvisz a busz – valahogy a szerencsejáték kevéssé érdekli. Elég volt nekem Monte-Carlo, amikor eljártam kettőnk vacsoráját. Még jó, hogy megvolt a buszjegyünk. A repülőtér is tele van játékgépekkel. Csörögnek, fénylenek, járnak-ugrálnak, és körülöttük is ugrálnak az emberek. Aztán a repülés Denver felé. Most látjuk a Rocky Mountaint. Elképesztő ez is, itt már nagy a hó. Talán négyezer méteres is van a csúcsok között? Lent a felhők, és belőlük emelkednek ki a csúcsok. Szikla, szikla, itt nincs ember, hány száz kilométeren át. Eszembe jut, hogy az USA népsűrűsége alacsony. Talán huszonkét ember esik egy négyzetkilométerre, nálunk vagy száz. Ezt New Yorkból vagy Los Angelesből, a megapoliszokból nem látni. De látni a Sziklás-hegységben. Micsoda óriási ürességek! Sehol egy szál fa, egy település. Hó és szikla. Aztán alkony, szép repülőgépi alkony, bár a Canyonnal nem vetekszik Enni adnak. Este. Denver fényei. Átjutottunk a hegységen. Sőt, valahogy Denveren is átjutottunk, szinte elhagyjuk a nagyvárost, mire leszállunk. Aztán újabb repülőtér, csarnokok, várótermek, csekkolás, újabb gép. Ez már mind United Airlines. Cedar Rapids. Egy koreai kisgyerek, fiatal szülővel. Limusin. Várakozás.

Végre a Mayflower. Már megint csuda otthonos, mint Chicago után. Úristen! Láttam a Csendes-óceánt.

Mindent összevéve: csodálatos út volt. Felbontjuk összegyűlt postánkat. Az első levélből – Cipiéből – megtudjuk, hogy Gyöngyi* meghalt.

*

November 30.

Gyöngyi meghalt. Az lehetetlen. Beteg volt, igen, de hát szegény Évám is mióta kinlódik ezzel a szörnyű súlyosságú érszűkülettel, sebes lábbal-kézzel. De hogy meghalt? Két héttel azután, hogy mi eljöttünk? Úristen. Alapvető életdarabunk volt, akárhogy is. Szerencsétlen Cipi. Gödöllő. A Roham utca, Budapest ostroma. A sült kacsák, a Pasarét, a Krisztinaváros. Az a rémes lakás a Kazinczy utcában. Bunda, strandruha. Azok a televíziózások, Magdival az utóbbi időben. Az már nehéz volt. De mindegy. Mindennel együtt, a legbonyolultabbakkal együtt – ez képtelenség – Nem alszunk a nagy út után. Altatók. Képek. Beúszik az egész egzisztenciám. Amit el akarok felejteni. Gyöngyi, Cipi. Zöldfában kéziratok. Rónay-asztal. – Cipi Splitből írt, az újvidékiek hívták meg, még Gyöngyivel. Rémes állapotban lehet, karácsonykor Londonba megy. Azonnal írni neki. Úristen, mit írni, ilyenkor? Mit írjak neki én?

*

December 18.

Mi hoztuk ezt a rossz időt, Chicagóból. A tél első rohama ez, karácsonyelő New Yorkban. Ma nincs olyan hideg, szállingózik a hó. Megyünk a Metropolitan [sic!] Múzeumba. Már megint sok a járás, tulajdonképpen meglepően bírom. De érzem, erőim végső megfeszítése ez. Hogy a Met közel van. Hogyne, amerikai viszonylatban. Pesten eszembe se jutna, hogy gyalog menjek ilyen távolságra. De hát hogy menjünk? Mindig taxival? Hiszen a buszok a párhuzamos Ave-kon járnak – az egyiken délnek, a másikon északnak, egyirányúsítva. A Met meg „keresztben” van tőlünk. Gyalogolni kell.

Megéri. A Metben már várnak ránk. Szépen fogadnak: a homlokzaton óriási hirdetés: „Az Osztrák–Magyar Monarchia viselettörténete. A Hapsburgok divatja.” Hapsburgok, p-vel. Annyi baj legyen. Angolul így írják. Megnézzük a nekünk szóló különös kiállítást. Az alagsorban van, szépen rendezve. Erzsébet királyné báli ruhája, udvarhölgyei ruhája, udvari gyász, aransarkantyús lovag díszruhája – mind-mind életnagyságú bábukon, ravaszul megvilágítva. Ferenc József vadászegyenruhája, ilyen-olyan diszköpenye. S ami a legfőbb: soha ennyi magyar huszárruhát! Ilyen ezred, olyan ezred, magyar főúr öltözete IV. Károly koronázásán 1916-ban, X. grófnő első udvari bálos ruhája. Dizmagyarok sorozatban, kardok tömege, külön kiállítva a dizmagyarhoz szükséges ékszerek, türkiz kapcsok, ezüst kardkötő láncok. Feliratok: „mente”, „tsako”, „dolmány”. Kiderül, hogy az anyag egy részét mi adtuk kölcsön, a Magyar Nemzeti Múzeumból. Kesztyűk, legyezők, párták, sleppek. És állandóan szól a Kék Duna keringő. – Úristen, de furcsa ez Amerikából nézve.

*

* Otlík Géza felesége.

Este: Bakucz Jóska jön, elvisz Greenwich Village-be. Megnézzük Dylan Thomas kocsmáját, ahol részegen olvasta fel a verseit, talán „Fehér ló”. Kikötünk egy olasz kocsmában. Sötét, itt-ott piros fények. Vacsora. Beszélgetés. Szegény Bakucz. Most éppen az automatikus írás érdekli, álmok, zen-buddhizmus; felfedezte, hogy André Breton (továbbá Soupault, Péret) nagy költő. Mit szóljak ehhez? El akarom kerülni a vitát. Nemcsak hogy szomorúan divatos, amit mond, de már elmúlt divatú is. '79-ben újra felfedezni az avantgarde-ot! És éppen Breton, mint nagy költőt. Mit szóljak, amikor a BAR-DO THES SGROL-t idézi? Mi igazán lemaradtunk nem egy világdivatról, de a BAR-DO THES SGROL az ötvenes években volt titkos divat nálunk. Engem akkor sem ragadott el, pedig helyzetünk sokkal jobban ráhangolhatott volna. A miszticizmus sokkal kevésbé vonz engem, mint a hit, például. A nagy megtérések Gide-del, Eliottal kezdődtek, majd úgy Isherwood táján újra felerősödtek. Hisz nekem semmi kifogásom, ha valaki megtér vagy átfordul a transzcendens felé. De ezekkel a nevekkal, fogalmakkal körítve... – Újabb emigráns változat Bakuczban. Sajna, ő tehetséges. Azt a benyomást teszi, mintha becsavarodott volna. Bár a tehetsége irányába indult volna, vagy indulna!

Van háza, felesége, állása, autója. És mindez mit ér, mit ér neki. Mindenütt ugyanaz a képlet emigránsok között, Nyugat-Európában is. Hányszor láttuk ezt Párizsban, Londonban. Költő – ha egy mód van rá – ne emigráljon. Az átkozott nyelvi röghöz-kötöttség, az tapaszt legjobban. Ha valakit halálra üldöznek, menjen. Ha nemzetközi a művészete vagy mestersége, akkor is mehet. És mehet az, aki pénzt akar, dolcsit, jómódot. Válgják egészségére, ha nem tud jobbat kitalálni magának. De a nyelv embe-re... jaj, istenem, de nehéz ez.

Mi lesz veled, Bakucz Jóska, hajdani albérlőnk? Aki odahoztad az Edi nevű perzsamacskát, a későbbi Cicerót? Mit vacakoltunk Ciceró pipilótepsijével meg a rossz természetével. Ez a macska gyönyörű volt, de arisztokratikusan hülye. Ilyen buta macskát alig ismertem életemben. Mi lett veled Ciceró nélkül, a Vérmező nélkül, Bakucz? És hogyan tovább?

A Greenwich Village – hogy újat mondjak – kicsit párizsias. Csak azok a tűzi létrák, azok rémesek. Mint mindenütt. Fagyos ál-Európában sétálgattunk ezen az estén.

*

December 19.

Zuhog a hó. De azért Püski Pista elvisz ma várost nézni. Nagy limuzinja (combi) van, könyvszállításra. Apjának dolgozik, rokonszenves, csöndesen okos fiú. Ő mondja: Amerikában mindenki azt találja, amit találni akar. Mert itt minden van. – Felvisz északnak, Harlembe. Megdöbentő. Olyan, mint Pest az ostrom után. Ledőlve ugyan nincsenek a házak, de minden harmadik ház kiegészve (a tulaj és a bérlők csatái), az ablakok papírral beragasztva, tetők megroggyanva. Kiszállni a kocsiból nem szabad, nem túrnak a fehér embert. Harlembe a fehérek közül csak a rendőrök mennek, azok többnyire irek. Ezért az ireket külön utálják a feketék. És a sok fekete rendőrt is. Pista története egy barátjáról, aki itt segített egy rendezőnek filmet forgatni. A statisztáló feketéknek a filmforgalmazó pénzt ígért, ha sikerül eladnia a filmjét. Nem sikerült. Ezért a feketék a rendezőt gyanúsították sikkasztással, hat hónapig vártak, majd lelőtték – Pista barátja láblövessel menekült. A történet bonyolultabb, részleteit elfelejtettem. De mindegy. A lényeg ez. Most alig járnak az utcán, ez nem a feketék időjárása.

Rémitő ez a négerkérdés. Mennél többet tudunk róla, annál kevésbé vállalkoznák rá, hogy bölcs tanácsokat osztogassak az Egyesült Államoknak. A munkanélküliségügy. Az az új törvény, hogy két, azonos munkára jelentkező közül a feketét kell felvenni. A fekete zene, a fekete papok. S a legnehezebb benne: a kilátása. Ez a kérdés nem megy semerre, legfeljebb rosszabbodik. Tíz év előtt még be lehetett menni a Harlembé. Ma már nem.

Mi ehhez képest a mi cigánykérdésünk, amely néhány hasonló vonást mutat? (Szaporodási index, civilizációs különbség, amely korántsem egyszerű társadalmi különbség, hanem korszakok eltérése egy nép, két nép életében, morális felfogás, nevelhetőség stb.) Hiszen annak mégis van perspektívája: kínosan, lassan, de fel fognak jönni a cigányok, és be fognak olvadni, aki pedig nem akar, az lehet nemzeti kisebbség, ha éppen az tetszik neki. A faji különbség itt jelentéktelen. De a feketéknél... Úgy rémlik nekem, mintha a feketék eltérése volna a legnagyobb az emberi fajokon belül. A sárgákat minden további nélkül megemészti Amerika, a barnákat szintén, házasságok, millióféle emberváltozat a gyerekekben. Pedig például a kínaiak hatalmas tömbökben élnek, és eléggé elkülönülnek. De ők akarják az elkülönülést; mihelyt nem akarják, máris megindul az amerikai népkohó működése. Hány meghatározhatatlan fajtájú arcot láttam! Elképzелhetetlen változatok, köztük igen szépek is. Ámde a feketékkel való házasság, az kényes dolog. És a fekete gyerekek az iskolákban, amint felbomlasztják szinte az intézményt magát (pedagógusok menekülnek az iskolákból, mert megverik őket, nem, nemcsak a feketék verik...). A növekvő fekete és általános agresszivitás. A gyilkossági statisztikák. Ilus, akinek egy este egy fekete kamaszbanda elvette a pénzét. („Én nem féltém, dehogy, leszidtam őket.”) Ezer ilyen történet, buszon, subwayn. Hogy lesz ez végül is a feketékkel? Hisz ott vannak az egyetemi tanárok is, nemcsak a bűnözők; a művészek, apácák a feketék között. Ott van az iowai békés együttélés például. Ha ugyan olyan békés, amilyennek látszik. Megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban – ez az amerikai négerkérdés. De maradhat-e ennyiben?

Gyerünk ki gyorsan Harlemből. Mit ér itt az én hülye, naiv – bár valahol nyilvánvalóan igaz – meggyőződésem a fajok egyenlőségéről? Nem szólhatok én ebbe bele, mert nem ismerem. Elég nekem a közép-európai faji kérdés. Abba mindig is beleszóltam, egy élet tapasztalatával. És utálok is, egy élet tapasztalatával. Nekem ne jöjjenek a „fajvédők”, itt minálunk. Itt tudom, mire megy a játszma.

Végighajtunk a Greenwich Village-en, még egyszer. Egyre sűrűbb a hó. Le a Manhattan sziget csücskére. Battery Park, a legelső nyilvános park New Yorkban. Az első partraszállók helye. Holland házak. New Amsterdam nyomai. Kiszállunk a tengernél. Innen látszani kéne a Szabadság-szobornak. De nem látszik. Egy kicsi darab óceán, azon egy kicsi átkelő hajó, néhány sirály repül, rikácsol. Előttünk köd, zuhogó hófalak. Visszanézve néhány toronyházsziluett, valami nagy, hatalmas a ködben. Olyan ez a New York hóesésben, mint egy látomás.

Wall Street. Itt keskeny, kanyargó utcák. Az a kis tér, amit Pista szeret. Mert itt összefoglalódik a város: minden idejéből, rétegeből egy-egy ház, a felhőkarcolók típusai a századelőtől máig. Háttérben a legrégebbi templom, a tér emelvényén egy Bernard Dubuffet-téralakzat. Olyan fehér gombaforma, élein fekete vonalak. Láttam ilyet tőle sokat múzeumokban. Hullik a hó a fehér szőrmegalléromra, az arcomra, amint felnézek.

A Guggenheimet is láttuk előbb, persze. Most a World Trade Center óriás kettős épülete. Bemegyünk. A vasbeton, az acélváz luxusa. Óriási terek, mozgólépcsők, üz-

letek, ügynökségek, bankok odabent. Szőnyegek, húszméteres szőttesképek a falakon. Lámpatestek fénylenek, a hó tükröződik rajtuk. A keskenyen felfutó falbordák, köztük ablakokkal: beton gótika. – Aztán végig a Broadwayn. A színházak; a Met-opera különös épületegyüttese. A bejárat boltívei, öt ív, azt hiszem. Alacsony a magasak között, szép, feltűnő, megjegyezhető. Reklámok, fények a hóban. De nincs este, csak sötét. A Broadwayn, közepén, fasor. Ezt senki sem mondta még nekem. Valahogy meglep, hogy a Broadway jó részének fasora van.

Kihajtottunk az ENSZ-palotához. Szemben vele az a zöld, fantasztikus vonalú felhőkarcoló (ENSZ-titkárság), amelyik felfüggeszti a nehézkedési erőt. Úgy törik meg a vonala, hogy statikai képtelenség. Az ENSZ óriási téglalap épülete és mellette a kis alacsony, kupolás: a BT tanácsterme. Itt dőlt el nemegyszer a sorsunk. Lobognak, vizesen is, a nemzetek zászlói. Szél, hókavargás. Vissza az autóba. Sky-line-ok, felüljárók. A köd itt nem nötteti a tárgyakat, csak lágyítja. A szögletek elmosódnak, New York lengeni kezd, körvonalai lazulnak, álomszerűen hullámszik az egész. És mennyi park, havas fák, padok arasznyi fehér terítővel, kis ösvények bokrok között. A brooklyni híd óriási íve. Másik, harmadik acélsoda. A Hudson, a tenger, hol is vagyunk? Csúszkál a kis teherautó, villognak a fényszórók, de nincsen este, zuhog a hó. Egy valószínűtlen New York-vízióban kocsizunk. A tűzlétrák fekete cakkjai: a vízió varratai.

Amikor kiszállunk, elég messze a Corvin könyvkereskedéstől, bokáig süppedünk a hóba. De nemcsak ettől szédelgünk. Itt viktoriánus szép házak, sőt holland házak is, az utcaszint alatt kezdődve, egy teaszaküzet különös fűszerszaga ömlik az utcára. Itt már szinte reális a város, járókelők, siető vásárlók. De mi az irrealitásból jövünk. Tulajdonképpen csak a Second Avenue-n térünk magunkhoz. Ez már otthonos, ismerjük az italtoltot, a kis kávézót, a magyar hentest; a hó irgalmasan betakarja a szemtetet, de nem változtatja meg az utca jellegét. Benyitunk a boltba, pirosló orral. Bent meleg, könyvek. Hazajöttünk.

*

December 20.

Pakolás. Kis vásárlás a környéken. Csokoládéért („Mozart”) sorállás, Ilusnak. Virág, brandy, viszki, ez-az. Vizes hó, karácsonyi tömeg. Nem húsvét, hanem karácsony(elő) New Yorkban. Utolsó ebéd velük, a lakás-fészekben. Egy pillantás a Second Streetre. Este hatkor indul a gép haza. Magyar sofőr visz ki, ezt is Püskiék szervezik. New York utolsó látképe, hidjai. Aztán alkony. Felszállás sötétben, hóban. Ibolyaszínű, vörös rep-téri lámpák közt óriásgépek sziluettje. Aztán éjszaka.

Most nem Jumbón, hanem Clipperen repülünk. Hasonlít a másokra. Vacsora, színes film. Megyünk be-be az óriás éjszakába. Végül úgy gondoljuk, nem ártana szundítani egyet. Akkor, kettő után teljesen váratlanul megvirrad. Skócia alattunk, mondja a navigátor. Óraátállítás, öröm. Leszállunk Frankfurtban. Itt reggel. Valahogy bágyadtak vagyunk, ez az éjszaka teljesen kimaradt.

És tíz órát várunk a Malév-gépre. Tíz órát. Sok magyar vár rá, de sok külföldi is. Hogy miket mondtak... Hagyjuk. Végigutaztuk Amerikát, de erre nem volt példa. Aztán másfél óra alatt Ferihegyen: 1979. december 21-én hazaérkeztünk.

Ferihegy, tél, hó. Magyar beszéd. Vár Piri, vár Éva, Ottó. Szegények, hányszor telefonáltak, hogy bejött-e a gép. Jólesik, hogy várnak. Egy szál szegfű. Előbb még a

vám. Mennyit vacakolnak, illetve vacakolt az egyik vámőr. Kisül most! – hogy sokkal többet hozhattunk volna be, mert száz napon túl tartózkodtunk kint. Ezt senki sem mondta, feltüntetve sehol nincs. Ez egyáltalán nem mindegy az ösztöndíjasoknak. Ez is legalább egy óra. Csakugyan meglep, hogy várnak ránk; nem kértük, nem vártuk. De jó.

Aztán itthon.

Utóirat

Amerikában tanultam meg, hogy európai vagyok. Ahogy Magyarországon kívül tanultam meg igazán, hogy magyar vagyok.

Az európai, az mind hasonlít egymáshoz. Milyen az európai? Az európai egyszerre eszik késsel és villával. Nem vágja fel előre az egész ételt, és teszi félre a kést, hogy aztán csak villával folytassa. Ha végigtekintesz egy éttermen, tíz lépésről meglátod, hogy melyik az európai. Az európai képes rá, hogy mosolytalanul köszönjön, még arra is képes, hogy a „How are you” kérdésre ne azt válaszolja, hogy: „fine”, hanem esetleg azt, hogy fáj a feje. Az európai cigarettázik. Az európai vatelines télikabátot hord. Mindössze ötórás séta után már a fáradtság jeleit mutatja. Ez alól csak a hegymászók kivételek. Az európai nagyképű. Nem szereti a szép, régi, ötvenéves házakat, ezeken keresztülnéz, mint a levegőn. Az európai ritkán nevet, és másfélén, mint a többiek. Az európai maniros. Hiányzik belőle az igazi természetesség, szivélyesség, magától értetődő bizalom, a nyílt, vidám szembenézés a világgal. Az európai őszintétlen. Ha valahol szirénáznak – mentő, rendőrség, szagszintmérő –, az európai összerezen. Nem szereti a repülőgépbűgást. Az európai ideges. Az európai fél.

Motívumok: szagszintmérő. Sziréna, rémület – Gyufaskatulya. Egy magyar gyufaskatulyát négy hónapon át hurcoltam végig Amerikán. Rendkívül fontos volt: ahol nincs hamutartó, ez volt a hamutartóm. Autóbuszban például, és sok helyen, ahol küzdenek a cigaretta ellen. Új, más gyufaskatulyát pedig nem kaptam az USA-ban. Lehet, hogy véletlen, de csak levélgyufát lehetett venni az áruházakban, drugstore-okban, vagy öngyújtót. Úgy óvtam a gyufaskatulyámat, mint a szentségtartót. Rájártak mások is, kiránduláskor vagy másutt, főleg európaiak. Gyufadoboz! Nagyszerű! Kiáltották. Lehet – óvatosan – dohányozni. A dohányzás végeztével visszakerétem, kitisztítottam, eldugtam a táskámba. Pótolhatatlan kincsemet – a világ legnagyobb államából – szépen hazahoztam Budára.

(Iowa városban [USA], az ottani egyetemen régóta működik egy úgynevezett Writing Program, amely évente elég hosszú időn át a legkülönbözőbb nemzetiségű írókat látja vendégül a földgolyó szinte minden részéről, s rendez kebelében közös írói előadásokat, kirándulásokkal, sőt utazásokkal egybekötve. 1979 őszén Nemes Nagy Ágnessel együtt négy hónapon keresztül vettem részt ebben a nagyszabású [és nagylelkű] programban, melynek keretében Ágnes válogatott verseit is kiadták Bruce Berlind fordításában.)

Agnes a Program idején gyors feljegyzésekkel rendszeresen naplót írt, egy egész könyvre való. Nem irodalmi napló volt ez, esze ágában sem volt stilizálva-cizellálva kiadni. Irt, hogy feljegyezze, mi történt vele, mit látott, min elmélkedett. Ezt a kézzel írt naplót hagyatékában most megtaláltuk, és rövidesen kiadásra kerül. Belőle valók az itt olvasható részletek. – Lengyel Balázs.)